

Nadesłano 11.07.2015 r.; zaakceptowano 15.10.2015 r.

ZARYS HISTORII GÓRNICTWA WĘGLA BRUNATNEGO W OKOLICY OŚNA LUBUSKIEGO I SULĘCINA (ZIEMIA LUBUSKA)

Agnieszka GONTASZEWSKA

Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Budownictwa, ul. prof. Z. Szafrana 1, 65-516 Zielona Góra

*Ziemia Lubuska, węgiel brunatny,
kopalnie węgla brunatnego, historia górnictwa*

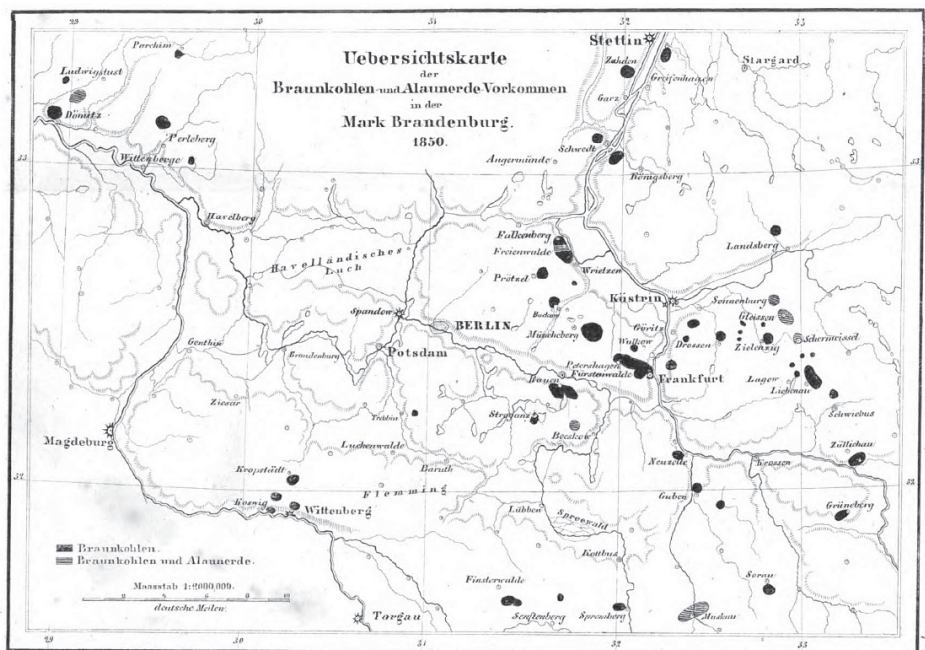
Artykuł przedstawia historię górnictwa węgla brunatnego w północno-zachodniej części Ziemi Lubuskiej, pomiędzy Ośnem Lubuskim a Sulęcinem. Na terenie tym funkcjonowały kopalnie podziemne, eksploatujące węgiel na zawał w skomplikowanych warunkach geologicznych (zaburzenia glacictektoniczne). W artykule wykorzystano materiały dostępne w archiwach niemieckich (Wyższy Urząd Górniczy w Halle) oraz polskich. Krótko opisano odkrycie złóż węgla w XIX w. Przedstawiono dokładniej historię największych kopalń regionu: „Oskar” i „Borussia” w Smogórach oraz „Eduard” w Długoszynie oraz skrótowo pozostałych kopalń. Przedstawiono najważniejsze kopalnie na historycznych mapach oraz dostępne dane o wydobywaniu i zatrudnieniu.

1. Wstęp

Pomimo niezbyt długiego czasu, jaki upłynął od zakończenia eksploatacji większości kopalń (60–70 lat), historia górnictwa węgla brunatnego na Ziemi Lubuskiej została niemalże zapomniana. Nie była ona także przedmiotem zbyt wielu badań, nawet w kontekście historii regionu.

Niestety nie zachowało się zbyt wiele materiałów archiwalnych dotyczących kopalń w północno-zachodniej części Ziemi Lubuskiej. W archiwach niemieckich dostępne są dokumenty dotyczące nadań górniczych, szkice pól górniczych czy też dokumenty własnościowe, zachowane w Wyższym Urzędzie Górniczym w Halle (Saale). Szczątkowo zachowały się mapy górnicze, rozproszone po wielu archiwach. Jest to związane oczywiście z zawieruchą wojenną, jednak większość materiałów zaginęła już po wojnie, przyczyniły się do tego zapewne częste reorganizacje przedsiębiorstw wydobywczych.

Literatura współczesna, w której znaleźć można wzmianki o kopalniach z okolic Sulęcina oraz Ośna Lubuskiego jest bardzo uboga, zdecydowanie więcej informacji zawiera przedwojenna literatura niemiecka.

Ryc. 1. Mapa występowania złóż węgla brunatnego z roku 1850 z widocznymi złożami w okolicy Ośna (Drossen) oraz Sulęcina (Zielenzig) (Plettner, 1852)

Fig. 1. Map of occurrence of lignite deposits from 1850; deposits in the region of Ośno (Drossen) and Sulęcín (Zielenzig) are marked (Plettner, 1852)

Najstarszy znany opis występowania złóż węgla brunatnego na terenie Brandenburgii znajduje się w pracy Klödena (Klöden, 1829). W innej pracy z roku 1852 znaleźć można opisy profili wierceń, autor wymienia także kilka kopalń (Plettner, 1852, ryc. 1). Bardzo dokładny opis historii odkrycia i wydobycia węgla w Brandenburgii znajduje się w pracy H. Cramera (1872). Pietzsch wspomina o złożu węgla ciągnącym się od Trzemeszna przez Sulęcín do Ośna i wymienia kilka działających kopalń (Pietzsch, 1925). Poborski opisuje (opierając się na materiałach niemieckich) 9 siodeł z trzema pokładami w okolicy Ośna oraz 6 sfałdowanych pokładów w okolicy Sulęcina (Poborski, 1949). O powojennej eksploatacji wspominają Suszyński (1946) oraz Żaba (1978). Krótkie opisy zarówno przed-, jak i powojennej historii górnictwa węgla można znaleźć również w pracy autorki (Gontaszewska, 2015).

2. Budowa geologiczna

Pokłady węgla brunatnego eksploatowane w okolic Ośna Lubuskiego oraz Sulęcina znajdują się w strukturach zdeformowanych glaciektonicznie.

Procesy glaciektoniczne są związane z bezpośrednią działalnością lądolodu – jego przemieszczaniem się na południe, naciskiem oraz przemarzaniem gruntu. Efektem są zarówno „sztywne” przemieszczenia warstw zamrożonych (np. zawodnione piaski, glina), jak i deformacje plastyczne (np. ility czy węgle brunatne). Głę-

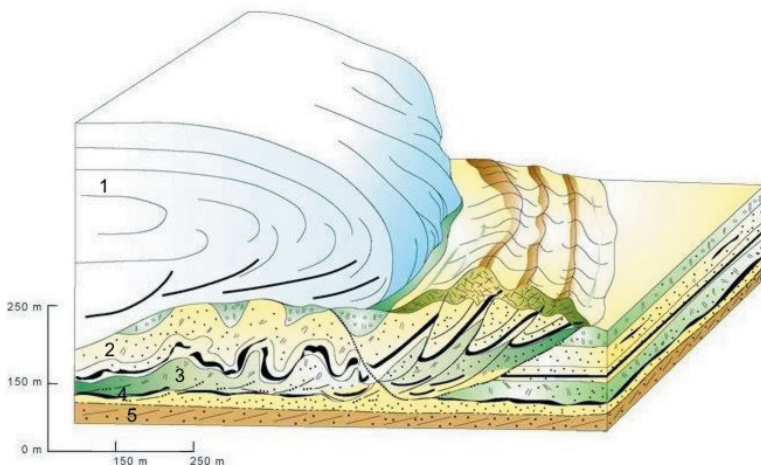
bokość oddziaływania mechanicznego lądolodu szacuje się na co najmniej 150–200 m (Mojski, 2005). W Polsce Zachodniej do najważniejszych stref występowania zaburzeń glacitektonicznych zalicza się tzw. Wał Śląski (Łuk Mużakowa, Wzgórza Żarskie, Dalkowskie i Trzebnickie), a także Wał Zielonogórski oraz Wzgórza Osieńsko-Sulechowskie (Markiewicz & Winnicki, 2007).

Procesy glacitektoniczne rozwijały się szczególnie na obszarach marginalnych lądolodu (moreny spiętrzone – ryc. 2). Struktury glacitektoniczne Niżu Polskiego powstały głównie w trakcie zlodowacenia Sanu 2 (Mojski 2005) lub Sanu 2 i Odry (Urbański, 2002, 2007), a późniejsze lądolody mogły spowodować kolejne zmiany strukturalne.

Glacitektonika ma ogromne znaczenie dla udostępnienia złóż węgla brunatnego w zachodniej Polsce. Większość kopalń eksploatowała złoża w strukturach zaburzonych glacitektonicznie, gdzie pokłady węgla, występujące pierwotnie na dużych głębokościach, zostały „wyciśnięte” ku powierzchni terenu, co uczyniło je dogodnymi do eksploatacji.

Przedmiotem eksploatacji górniczej w kopalniach okolic Ośna Lubuskiego i Sulęcina był I środkowopolski pokład węgla (Dyjur, 1969), zwany w Polsce Zachodniej pokładem Henryk, a na niemieckich Łużycach – I pokładem łużyckim (niem. 1. Lausitzer Flöz, dawna nazwa – Oberflöz). Wydobywanie koncentrowało się w miejscach, gdzie pokłady znajdowały się najpłycej, najczęściej w skrzydłach fałdów i łusek (ryc. 3).

Pokład Henryk występował w postaci kilkunastu równoległych do siebie fałdów i łusek rozciągniętych równoleżnikowo, zwanych siodłami. Siodła zostały częściowo zerodowane przez kolejne lądolody i najczęściej znajdują się pod cienkim przykryciem glin zwałowych.

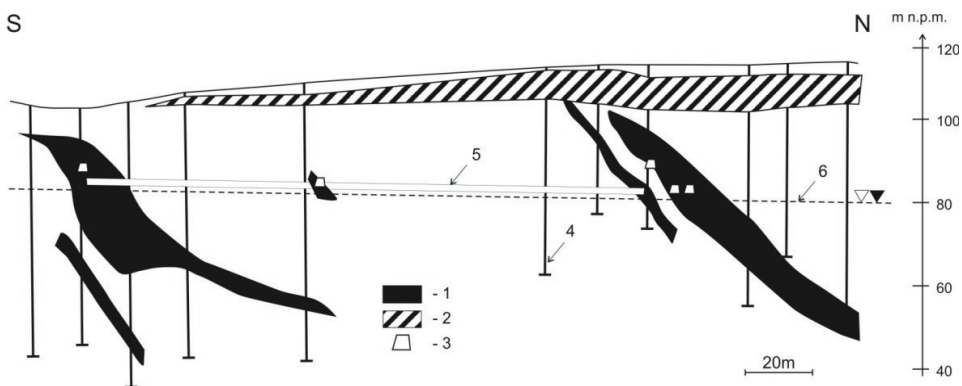

Ryc. 2. Schemat powstawania moreny spiętrzonej (Kupetz, 1997)

1 – lądolód, 2 – piasek, 3 – piasek ze żwirem, 4 – węgiel brunatny, 5 – podłoże niezdeformowane

Fig. 2. Diagram of push moraine formation (Kupetz, 1997)

1 – glacier, 2 – sand, 3 – sand with gravel, 4 – lignite, 5 – undeformed basement

Ryc. 3. Uproszczony przekrój geologiczny przez siodło V (północ) oraz VI (południe) kopalni „Smogóry”; 1 – pokład węgla, 2 – gliny lodowcowe, 3 – chodnik, 4 – odwiert badawczy, 5 – przekop (chodnik transportowy), 6 – zwierciadło wody podziemnej

Fig. 3. Simplified geological cross-section of fold V (north) and VI (south) of “Smogóry” mine; 1 – coal bed, 2 – till, 3 – mine gallery, 4 – borehole, 5 – transport gallery, 6 – groundwater table

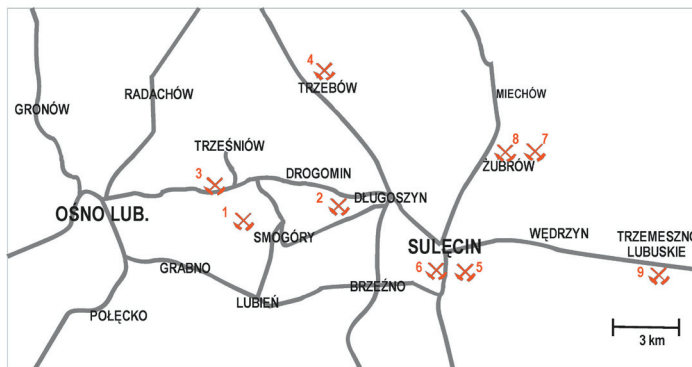
Pierwotne położenie pokładu Henryk to rzędna około 0 m n.p.m., w rejonie Ośna Lubuskiego został on wypiętrzony do rzędnej około 100 m n.p.m., natomiast w obrębie Wału Zielonogórskiego aż do rzędnej 170 m n.p.m. (Gontaszewska, 2015).

3. Początki górnictwa w okolicy Sulęcina – Ośno Lubuskie

Sulęcina (niem. Zielenzig) oraz Ośno Lubuskie (niem. Drossen) do roku 1945 należały do Nowej Marchii (niem. Neumark), części prowincji Brandenburg. Działalność kopalń przypadła na lata funkcjonowania kilku państw: Królestwa Pruskiego (do 1918), Rzeszy Niemieckiej (1918–1945), a następnie Polski.

Złóża węgla brunatnego w tym regionie znane były zapewne dość długo przed rozpoczęciem eksploatacji, gdyż pokłady węgla lokalnie występują bardzo płytko, a wręcz na powierzchni terenu. Znany jest list z roku 1801, w którym sulęciński aptekarz donosi królowi pruskiemu o znalezieniu złóż „tłustej, czarnej ziemi” zawierającej związek żelaza (tzw. Alaunerde, występująca często w nadkładzie węgla brunatnych) ćwierć mili za miastem (Cramer, 1872). Do eksploatacji jednak nie doszło. Dopiero w latach 40. i 50. XIX wieku, podobnie jak w innych regionach Brandenburgii oraz Dolnego Śląska i Łużyc (Gontaszewska & Kraiński, 2010, 2011) nastąpiło masowe wręcz poszukiwanie złóż węgla i zakładanie kopalń (ryc. 4).

Wydobycie kopalni regulowało prawo górnicze (Preußische Berggesetz) z roku 1865 (Jaros, 1984). Osoby ubiegające się o zezwolenie na eksploatację dokonywały zgłoszenia (niem. Mutung) w Wyższym Urzędzie Górniczym (niem. Oberbergamt), podając w zgłoszeniu miejsce znalezienia oraz proponowane rozmiary i nazwę pola górniczego (Jaros, 1984; Sperling, 2004). Następnie władze górnicze sprawdzały, czy na danym terenie nie ustanowiono już nadania. W przypadku kilku zgłoszeń dotyczących tego samego obszaru decydowała kolejność zgłoszenia. Wyższy Urząd Górniczy

Ryc. 4. Lokalizacja najważniejszych kopalń.

Fig. 4. Location of the most important mines

- 1 – Oskar/Smogóry, 2 – Eduard/Długoszyn, 3 – Borussia, 4 – „Gute Hoffnung”,
5 – Phönix, 6 – Alexander, 7 – Moritz, 8 – Gustav, 9 – Fannys Glück

wydawał następnie nadanie (niem. Verleihung). Obszar Nowej Marchii podlegał do roku 1861 Wyższemu Urzędowi w Berlinie, a następnie w Halle (Saale). Siedziba okręgu górniczego znajdowała się we Frankfurcie nad Odrą (Sperling, 2004).

W archiwach Preußisches Oberbergamt Halle/S. zachowały się akta niektórych kopalń (bądź też samych pól górniczych) zatytułowane „Berechtsame”, co można tłumaczyć jako „pozwolenie na wydobywanie”, zawierające zgłoszenia, nadania, czy też szkice pól górniczych. Najstarsze zachowane nadania pól górniczych w omawianych okolicach to nadania dotyczące pola „Carl” w Smogórach z roku 1851 (LS-A F 38, XVa C Nr. 25) oraz „Bergsegen” i „Rudolph” z roku 1856 (LS-A F 38, XVa B Nr. 16 1856). Takich nadań było zapewne co najmniej kilkadziesiąt.

Podobnie jak w innych regionach (np. okolice Zielonej Góry czy Żar), w efekcie kryzysu ekonomicznego, jaki miał miejsce w Niemczech w latach 20. XX w., a następnie likwidacji nierentownych kopalń oraz przejmowania ich pól górniczych pozostało w XX w. jedynie kilka czynnych kopalń: „Oskar” w Smogórach, „Borussia” w Trześniowie oraz „Eduard” w Długoszynie (ryc. 4).

4. Kopalnia „Oskar” / „Smogóry”

Kopalnia „Oskar” w Smogórach (niem. Schmagorei, następnie Treuhofen) ma swój początek w roku 1860, kiedy to złożono wniosek o nadanie pola górniczego o nazwie „Oskar” (LS-A F 38, XVa O Nr. 11) – choć inne źródła podają datę 7 VII 1866 (Jaros, 1984). Można jednak stwierdzić, że kopalnia ma jeszcze starsze założenia, gdyż włączono do niej w następnych latach wspomniane pole „Carl”, które wraz z polami „Ferdiand”, „Rudolph” i „Bergsegen” utworzyło pole „Carlsglück” w roku 1865 (LS-A F 38, XVa C Nr. 25, LS-A F 38, XVa C Nr. 103).

W roku 1904 nastąpiła konsolidacja 16 pól górniczych, m.in. „Carlsglück” oraz „Oskar” pod wspólną nazwą „Oskar” (LS-A F 38, XVa O Nr. 72 Bl 27).

Kopalnia „Oskar” należała do właściciela majątku von Bohtza, a następnie do Gwarectwa Oskar (później Oskarssegen), które przeszło na własność spółki akcyjnej Anhaltische Kohlenwerke w Halle/S. Kopalnia miała siedzibę w Smogórach. Początkowo wydobywanie miało miejsce na wschód od Smogór, przy drodze Smogóry – Długoszyn (ryc. 5). Na mapach XIX-wiecznych widoczna jest jeszcze przylegająca od zachodu kopalnia „Paul”. Około 1915 roku wybudowano fabrykę brykietów przy stacji kolejowej w Smogórach i połączono ją kolejką z kopalnią (ryc. 6).

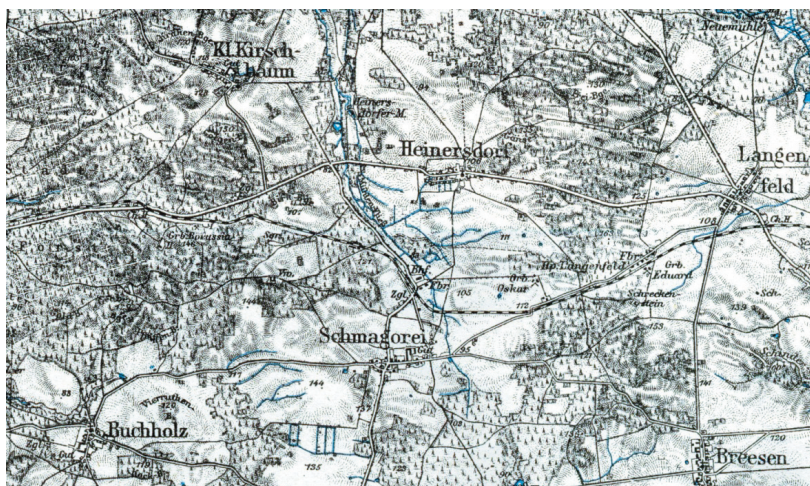
W latach 30. XX w. eksploatacja przeniosła się na północny zachód od Smogór (kolonia Wysokie Dęby), zapewne po przejęciu pól górniczych kopalni „Borussia” (ryc. 7).

Warunki geologiczne eksploatacji były dość skomplikowane i uwarunkowane zaburzeniami głacictektonicznymi. Pokłady węgla były stosunkowo cienkie i bardzo zmienne. Na północny zachód od Smogór węgiel występował w postaci 9 siodeł, eksploatowanych kolejno w kierunku południowym. Siodła miały bieg zbliżony do kierunku wschód – zachód, a ich skrzydła zapadały niekiedy bardzo stromo. Złoże udostępniano, w zależności od warunków, szybami bądź upadową (ryc. 8). Wydobywanie prowadzono tylko do głębokości występowania wód podziemnych. Eksploatację prowadzono systemem zabierkowym na zawał, podobnie jak we wszystkich okolicznych kopalniach (Gumprecht, 1952). Transport podziemny w głównych chodnikach odbywał się w latach 30. XX w. za pomocą elektrowozów (pracowały one do 1961 roku), a naziemny za pomocą kolejki linowej o długości około 2,5

Ryc. 5. Fragment mapy w skali 1:100 000 z roku 1899 z zaznaczonymi kopalniami Borussia, Paul, Oskar oraz Eduard

Fig. 5. Fragment of 1899 map (original scale: 1:100 000) Mines: Borussia, Paul, Oskar and Eduard are marked

Ryc. 6. Fragment mapy w skali 1:100 000 z roku 1919, z zaznaczonymi kopalniami Borussia, Oskar oraz Eduard. Widoczne także fabryki brykietów (Fbr) oraz kolejka kopalni Oskar
 Fig. 6. Fragment of 1919 map (original scale: 1:100 000). Mines: Borussia, Oskar, Eduard, coal factory and mine railway are marked

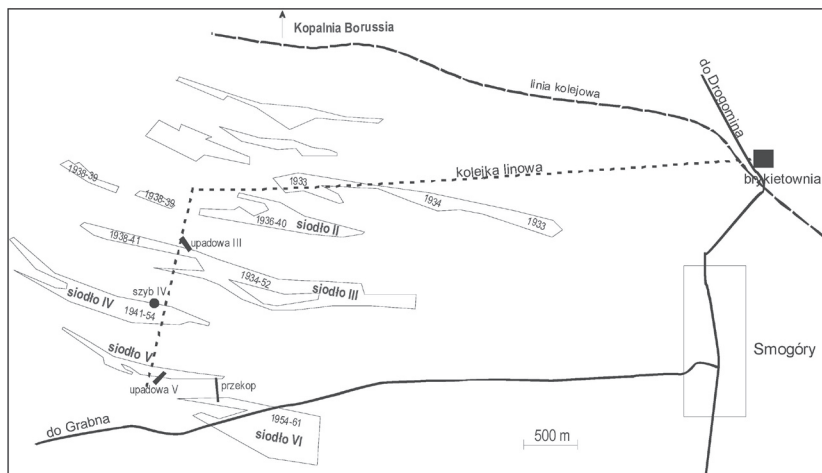
km, przedłużonej w latach 40. do ponad 5 km. Produkcja w roku 1937 wyniosła 126 015 t (Jaros, 1984; Suszyński, 1946).

Węgiel wydobywany w kopalni „Oskar” był dość kruchy i trudny w transporcie, dlatego w północnej części Smogór, przy linii kolejowej, wybudowano fabrykę bry-

Ryc. 7. Fragment mapy Meßtischblatt arkusze 3555 Drossen oraz 3556 Zielenzig z zaznaczonymi szybem kopalni Oskar, widoczna także kolejka linowa do fabryki brykietów, rok 1937, okres eksploatacji siódła II. Treuhofen – Smogóry
 Fig. 7. Fragment of 1937 map (original scale: 1:25 000). A shaft of Oskar mine, coal factory and mine cable railway are marked

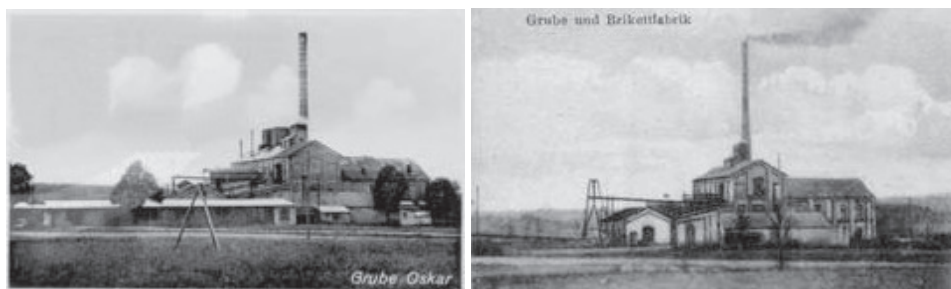

Ryc. 8. Szkic kopalni „Oskar”. Zaznaczono poszczególne siodła, szyby i upadowe oraz lata eksploatacji (na podstawie map zawartych w Dokumentacji Geologicznej z roku 1956)

Fig. 8. A sketch of “Oskar” mine. Area and date of exploitation and mine shafts are marked (based on deposit sketch map from geological documentation of mine “Smogóry”)

kietów (ryc. 9), do której urobek z szybu transportowano kolejką, a po przeniesieniu eksploatacji na wschód od Smogór kolejką linową (ryc. 8). Wózki miały ładowność 0,34 t węgla i transportowały urobek na odległość ponad 5 km. Surowy węgiel był poddawany kruszeniu, sortowaniu na sitach, suszeniu a następnie prasowaniu w brykiety. Część węgla zużywana była w kotłowni.

Po przejściu frontu wojennego w lutym 1945 r. kopalnia zalana została wodą wskutek odłączenia pomp, dopływ wody wynosił około 300 l/s (Suszyński, 1946). Po przerwie wojennej wznowiono produkcję 5 lutego 1946 r. pod nazwą „Smogóry”. Brykietownię uruchomiono 20 maja 1946 (AP w Zielonej Górze, sygn. 410/5). Początkowo, wraz z innymi, niedziałającymi jeszcze kopalniami („Sieniawa”, „Długoszyn”, „Cybinka”) działała pod nazwą Zjednoczone Kopalnie Węgla Brunatnego i Fabryki Brykietów Ziemi Lubuskiej, z siedzibą w Sulęcinie, podlegając Dyrekcji

Ryc. 9. Fabryka Brykietów kopalni „Oskar” w Smogórach, lata 30. XX w., pocztówka

Fig. 9. Coal factory of „Oskar” mine in Smogóry, ca. 1930, postcard

Przemysłu Miejscowego w Poznaniu. W październiku 1946 kopalnia zatrudniała 83 osoby, w tym 12 Niemców.

W czerwcu 1946 całość przedsiębiorstwa została przejęta przez Zjednoczenie Przemysłu Węgla Brunatnego w Żarach. Zatrudnienie wzrosło do ok. 150 osób.

W roku 1946 kopalnia Smogóry dysponowała jednym czynnym szybem o głębokości 42 m (szyb IV – ryc. 8). Brykietownia składała się z czterech pras i czterech kotłów, a także generatorów, co uniezależniało fabrykę od dostaw prądu. Kopalnia cierpiała jednak na brak fachowej kadry i wydobyte dziennie nie przekraczało 100 ton (Suszyński 1946). W roku 1947 eksploatowano 23 chodniki, w każdym używano 14 wozów, a dzienny urobek wynosił około 160–170 ton. Borykano się z brakiem części zamiennych, a także fachowej siły roboczej. Braki podstawowych niekiedy surowców (np. skórzanych pasów przenoszących napęd) powodowały długie przestoje. Dnia 10 grudnia 1946, z powodu nieuwagi palacza, doszło do wybuchu kotła parowego wywołanego zbyt niskim poziomem wody i co za tym idzie odsłonięciem płomienicy. Brak jednego z kotłów oraz dostatecznej ilości pary znacznie obniżył możliwości produkcyjne brykietowni (AP w Zielonej Górze, sygn. 410/4).

W 1951 kopalnia została połączona z kopalnią „Sieniawa” tworząc przedsiębiorstwo pod nazwą „Smogóry – Sieniawa”.

Kopalnia „Smogóry” eksploatowała siodłowe części pokładu węgla, zalegające powyżej poziomu wód gruntowych (do głębokości ok. 30 m). Po II wojnie światowej wyeksploatowano siodła III–VI z łącznej liczby 6 sioseł. Wiercenia, zarówno niemieckie, jak i polskie wykazały brak dalszych sioseł nadających się do eksploatacji. Siodło III było udostępnione upadową III, siodło IV szybem, a siodła V oraz VI upadową V. Eksploatacja złoża odbywała się warstwami poziomymi (1–5 warstw) na zawał. Miąższość węgla (wskutek przełańdowania) sięgała 18 m.

Urobek z najbardziej zasobnego siodła VI (eksploatowanego w latach 1954–1961) był transportowany przekopem do upadowej V na odcinku 1–2 km, a dalej kolejką linową do brykietowni, co było rozwiązaniem nieekonomicznym (ryc. 3). W latach 1954–1955 powstał projekt upadowej VI, jednak nie został on zrealizowany.

Wydobyte wynosiło: w roku 1957 – 75 477 ton, w 1958 – 73 339 ton, w 1959 – 63 739 ton, w 1960 – 64 132 tony. Całość urobku trafiała do brykietowni. (AP w Zielonej Górze, sygn. 2099/964).

Z powodu kończących się zasobów węgla w siodle VI (powyżej zwierciadła wody) oraz braku kolejnych sioseł możliwych do eksploatacji kopalnia „Smogóry” została zlikwidowana dnia 31 XII 1961. Brykietownia działała dłużej, dowożono do niej od roku 1962 węgiel z kopalni Sieniawa, odległej o 70 km.

5. Kopalnia „Eduard” / „Długoszyn”

Kopalnia „Eduard” w Długoszynie (niem. Langenfeld) funkcjonowała od drugiej połowy XIX w., nadanie górnicze prawdopodobnie uzyskała około roku 1859, Jaros (1984) podaje natomiast datę 18 stycznia 1862.

Najstarsze zachowane dokumenty związane z tą kopalnią to wniosek o nadanie górnicze dla pola „Kunigunde” z roku 1859 (LS-A F 38, XVa K Nr. 10). W roku

1862 nastąpiła konsolidacja kilku pól górniczych („Eduard”, „Franz”, „Hermann”, „Ferdinandsglück”, „Kunigunde”) pod wspólną nazwą „Eduard” (LS-A F 38, XVa E Nr. 15, Bl. 1).

W roku 1889 została włączona do Vereinigte Zielenziger Kohlenwerke w Sulęcinnie wraz z 41 innymi kopalniami i polami górniczymi (m.in. kopalnia „Phönix” w Sulęcinnie), tworząc obszar górniczy o powierzchni 106,6 km². Vereinigte Zielenziger Kohlenwerke zatrudniało w 1903 roku 88 osoby, a wydobyte wynosiło 2300 ton (Berliner Jahrbuch..., 1903).

Vereinigte Zielenziger Kohlenwerke w roku 1939 zostało rozdzielone na dwa przedsiębiorstwa: „Braunkohlenbergwerk Langenfeld” (Długoszyn) oraz „Braunkohlenbergwerk Wandern” (Wędrzyn) i przeszła na własność Anhaltischen Kohlenwerke AG, Halle/S. (Landeshauptarchiv Sachsen-Anhalt, F 38, XVa L Nr. 227).

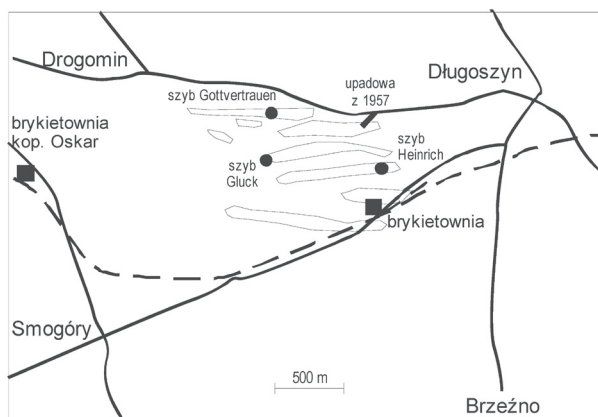
Kopalnia „Eduard” znajdowała się w połowie drogi pomiędzy Smogórami a Długoszyinem (ryc. 4, 10). W latach 30. XX w. funkcjonowało kilka szybów, m.in. Gottvertrauen, Glück, Heinrich oraz fabryka brykietów (zbudowana przed 1919 rokiem) znajdująca się przy linii kolejowej (ryc. 11). Warunki geologiczne były bardzo zbliżone do występujących w sąsiedniej kopalni „Oskar”. Eksploatacja odbywała się w siodłach, do głębokości występowania wód podziemnych. Nie zachowały się żadne dokumentacje geologiczne kopalni.

Zniszczona w czasie działań wojennych kopalnia nie wznowiła eksploatacji po roku 1945. Formalnie należała ona do Zjednoczonych Kopalni Węgla Brunatnego

Ryc. 10. Fragment mapy Meßtischblatt arkusz 3556 Zielenzig z zaznaczonymi szybami kopalni „Eduard” oraz fabryką brykietów; Langenfeld – Długoszyn, Grube – kopalnia, Scht – szyb, Preßkohle Fbr – fabryka brykietów

Fig. 10. Fragment of 1937 map (original scale: 1:25 000). Shafts of “Eduard” mine and coal factory are marked, Langenfeld – Długoszyn, Grube – mine, Scht – shaft, Preßkohle Fbr – coal factory

Ryc. 11. Szkic kopalni „Eduard”. Zaznaczono poszczególne siodła, szyby i upadowe (na podstawie map zawartych w dokumentacji geologicznej z roku 1956 oraz Meßtischblatt arkusz 3556)

Fig. 11. A sketch of “Eduard” mine, areas of exploitation and shafts are marked (based on maps included in geological documentation from 1956 and Meßtischblatt maps in scale 1:25000)

i Fabryk Brykietów Ziemi Lubuskiej, lecz firmie brakowało górników nawet w jedynej czynnej wówczas kopalni Smogóry, nie było więc mowy o szybkim uruchomieniu kolejnej. Opis z roku 1946 mówi o szybach wydobywczych i wentylacyjnych częściowo zasypanych piaskiem celem ugaznienia pożaru węgla, a także o brykietowni z dwoma prasami i generatorami prądu (Suszyński, 1946).

Pożar w kopalni Długoszyn wybuchł w czerwcu 1945. Jego źródło znajdowało się na głębokości ok. 53 m, blisko podszybia i komór pomp. W celu zdławienia pożaru zasypano szyb blokując dostęp tlenu. W październiku 1945 komitet obywatelski z burmistrzem Sulęcina na czele, nie mogąc doczekać się uruchomienia kopalni przez Zjednoczenie, postanowił samodzielnie rozpocząć wydobywanie.

16 października 1945 otwarto szyb, co spowodowało podsygnięcie pożaru i w konsekwencji zawalenie się głównego chodnika. Nadzór górniczy kopalni Smogóry zalecił ponowne zamknięcie szybu i dostanie się okrężną drogą (przez szyb wentylacyjny) do miejsca pożaru, jednak pracownicy zatrudnieni przez Komitet próbowali ugasić pożar na własną rękę. W dniu 12 marca 1946 r., w czasie budowy tamy ogniowej, wskutek zatrucia (cyt.) „parami kwasu węglowego” zginął jeden z pracowników (AP w Zielonej Górze, sygn. 410/5). Ostatecznie komitetowi nie udało się uruchomić kopalni.

Zjednoczone Kopalnie Węgla Brunatnego i Fabryki Brykietów Ziemi Lubuskiej próbowały pozyskać kredyt oraz wpisać kopalnię Długoszyn do Państwowego Planu Inwestycyjnego na rok 1946, oceniając koszty uruchomienia na 6,4 mln złotych, wnioski te zostały jednak odrzucone. Wnioskodawca szacował, że kopalnia mogłaby wydobywać około 350–400 ton węgla dziennie i produkować około 2000 ton brykietów miesięcznie (AP w Zielonej Górze, sygn. 410/3).

Kopalnię Długoszyn uruchomiono dopiero w roku 1957, jako część istniejącego od roku 1951 przedsiębiorstwa Kopalnia Smogóry–Sieniawa (Zdanowicz 2010).

W ramach odbudowy kopalni wybito nową upadową (na południe od drogi Drogomin – Długoszyn, ryc. 11) o długości 105 m i nachyleniu 35° , w obudowie drewnianej o wymiarach $2,3 \times 2,1$ m i wylocie wymurowanym cegłą, a także szybik wentylacyjny w odległości ok. 45 m na południe od wylotu upadowej. Przebudowano także ok. 1000 m istniejących chodników w obudowie $1,8 \times 2,0$ m. Transport odbywał się w chodnikach za pomocą wózków na szynach o rozstawie 480 mm, z bezpośrednim zsysem do skipów o pojemności 1000 l. Planowano wydobyć do poziomu występowania wód podziemnych, a więc bez konieczności odwadniania (AP ZG sygn. 2099/430).

Kopalnia po uruchomieniu działała jednak bardzo krótko (około roku), głównie z powodu uciążliwych pożarów podziemnych.

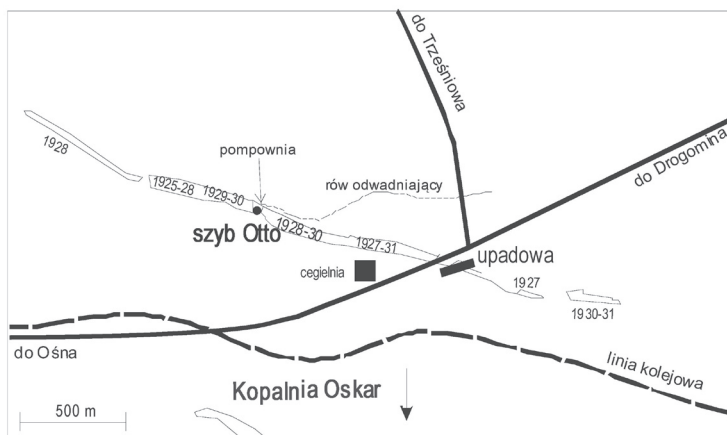
6. Kopalnia „Borussia” i inne mniejsze kopalnie

Jak już wspomniano, w XIX wieku funkcjonowały dziesiątki niewielkich kopalni w okolicy Ośna Lubuskiego i Sulęcina (rys. 4). Ich dokładna lokalizacja pozostaje zwykle nieznana, a eksploatacja trwała z reguły krótki czas, często zaledwie kilka lat. Zachowały się szczątkowe informacje o kopalniach: „Borussia” i „Oskarssegen” w Ośnie (obie włączone do kopalni „Oskar”, zamknięte w roku 1931), „Gute Hoffnung” w Trzebowie (funkcjonująca od 1865 r. do lat 20. XX wieku), „Hans” w Trześniowie (1860–1875), „Moritz” i „Gustav” w Żubrowie, „Phönix” oraz „Alexander” w Sulęcinie i „Fannys Glück” w Trześniowie.

Kopalnia „Borussia” znajdowała się pomiędzy wsiami Smogóry i Trześniów (niem. Kirschbaum) – ryc. 4. Powstała ona w roku 1874, wskutek konsolidacji wielu mniejszych pól górniczych, z których najstarszym było pole „Heleneskrone” z nadaniem pochodzącym z roku 1867 (LS-A F 38, XVa B Nr. 168, Jaros, 1984). Kopalnia jest widoczna na mapach topograficznych z przełomu XIX i XX w. (ryc. 5, 6).

Eksploatacja miała miejsce początkowo na południe od linii kolejowej Ośno Lubuskie – Sulęcín, a od roku 1927 – na północ. W roku 1931 zakład górniczy został przejęty przez kopalnię „Oskar”. Stare zroby kopalni „Borussia” położone na południe od torów zostały na powojennych mapach dokumentacyjnych kopalni „Smogóry” zaliczone do zrobów kopalni „Oskar” (ryc. 8).

W dokumentacji geologicznej złoża węgla brunatnego kopalni Smogóry zachował się powojenny odrys części obszaru eksploatacji tej kopalni (rys. 12). Znana jest także mapa z roku 1925 (LS-A F 38, VIIIg Nr. 109 Bd. 1, Bl. 47). Z materiałów tych wynika, że w latach 1925–1931 funkcjonował szyb Otto, a także upadowa, która znajdowała się bezpośrednio przy szosie Ośno Lubuskie – Sulęcín. Kopalnia eksploatowała w tych latach jedno siodło o biegu wschód – zachód, zapewne także do głębokości wód podziemnych. Pewne informacje zachowały się także o wcześniejszej eksploatacji. Wiadomo, że w latach 20. XX wieku funkcjonowały szyby oznaczone jako H, K, oraz J, o głębokości około 30–40 m, położone na południe od szybu Otto. W każdym z szybów eksploatowano dwa pokłady węgla o miąż-

Ryc. 12. Szkic kopalni „Borussia”. Zaznaczono obszary i lata eksploatacji (na podstawie map zawartych w dokumentacji geologicznej kopalni Smogóry)

Fig. 12. A sketch of “Borussia” mine, areas and dates of exploitation are marked (based on deposit sketch map from geological documentation of mine “Smogóry”)

szości około 3,0–3,5 m, oddzielone od siebie warstwą piasku o miąższości około 8–10 m. Poniżej zalegał jeszcze jeden pokład, eksploatowany wyłącznie szybem H (Pietzsch, 1925).

Na północ od kopalni „Eduard“, w Trzebowie (niem. Trebow), funkcjonowała kopalnia „Gute Hoffnung“ (Pietzsch, 1925), należąca w latach 20. XX wieku do Vereinigte Neumärkische Kohlenwerke AG z Sulęcina, a od roku 1937 do Hansa Müllera z Berlina-Charlottenburga (LS-A F 38, XVa G Nr. 78). Nadanie górnicze pochodzi z roku 1862, a jego rozszerzenie nastąpiło w roku 1866. Nie jest znana data zaprzestania wydobywania, przypuszczalnie były to lata 30. XX w. Jaros (1984) podaje lata działalności jako 1865–1924 oraz wydobywanie w roku 1868 na poziomie 877 ton.

Do lat 30. XX w. funkcjonowała kopalnia „Fannys Glück” w Trzemesznie Lubuskim (niem. Schermeisel). Jej początek sięga 28 kwietnia 1846 r. (nadanie górnicze „Fannys Glück”, LS-A F 38, XVa F Nr. 36), eksploatację rozpoczęto w roku 1852. Produkcja w 1868 roku wynosiła 1948 ton, w 1935 – 31 200 ton, a w 1936 – 27 000 ton (Jaros, 1984). Wydobywanie było prowadzone metodą podziemną oraz odkrywkową, około 5 km na południe od Trzemeszna. Takiej długości była także kolejka linowa łącząca kopalnię z bocznica kolejową w Trzemesznie. W roku 1921 nastąpiła konsolidacja kopalń „Pauli I bis VII”, „Groß Bechen I und II”, „Bechen I bis VI”, „Fannys Glück” oraz „Arthur pod wspólną nazwą „Kohlenwerke Schermeisel”. W następnych latach kopalnia w skutek problemów finansowych przechodziła w kolejne ręce: Gewerkschaft Kohlenwerke Drensen w roku 1932, Landbank Berlin w 1936, w tym samym roku stała się własnością Anhaltischen Kohlenwerke in Halle/S. (LS-A F 38, XVa K Nr. 243). W roku 1937 wstrzymano wydobywanie.

W roku 1850 czynna była już kopalnia „Phönix”, znajdująca się na południe od żydowskiego cmentarza w Sulęciniu, gdzie stwierdzono dwa pokłady węgla brunatnego o miąższości po 12 stóp (około 3,5 m) na głębokości 35 stóp (około 10 m) (Plettner, 1852). W roku 1860 dołączono do niej okoliczne pola górnicze (LS-A F 38, XVa P Nr. 16). Według Jarosa (1984) działała ona w latach 1852–1889 i należała do Fryderyka Dehmsa, produkcja w 1868 roku wyniosła 6138 ton. W 1889 roku kopalnia została włączona do Vereinigte Zielenziger Kohlenwerke. Na mapie z roku 1899 widoczne są dwa szyby na południowy wschód od Sulęcina, nazwane „Zielenziger Gruben“.

7. Zakończenie

Fakt istnienia górnictwa węgla brunatnego w rejonie Ośna Lubuskiego oraz Sulęcina jest zupełnie nieznanym nawet większości jego mieszkańców. Nie zachowały się prawie żadne materialne pozostałości infrastruktury. Brak jest także przekazów ustnych, pojedyncze wspomnienia o kopalniach znaleźć można w materiałach niemieckich publikowanych i wydawanych przed dawnymi mieszkańcami tych ziem. Pomimo zaledwie 60–70 lat, jakie upłynęły od zakończenia eksploatacji większości kopalń, historia tego górnictwa została niemalże zupełnie zapomniana.

Problemem jest też dotarcie do materiałów archiwalnych, szczególnie przedwojennych, które niemal w całości zostały zniszczone. Pozostały w zasadzie jedynie dokumenty związane z nadaniami górniczymi, szczątkowo zachowały się mapy górnicze, rozproszone po wielu archiwach.

Brak informacji o dawnej eksploatacji podziemnej może pociągać za sobą konkretne problemy natury technicznej, gdyż tereny pogórnice stanowią niekiedy obszary projektowanej zabudowy i znajdują się w obrębie miast. Dane o deformacjach terenu czy pustkach poeksploatacyjnych w podłożu są niezbędne do prawidłowego zaprojektowania posadowienia budynków.

Niniejszy artykuł z pewnością nie wyczerpuje tematu, lecz jedynie szkicuje historię górnictwa węgla brunatnego w okolicy Ośna Lubuskiego oraz Sulęcina. W miarę „odkrywania” nowych materiałów archiwalnych, historia ta powinna mieć jednak coraz mniej luk.

Literatura

- Berliner Jahrbuch für Handel und Industrie*. 1903. Korporation der Kaufmannschaft von Berlin. Berlin.
- CRAMER H., 1872. *Beiträge zur Geschichte des Bergbaues in der Provinz Brandenburg. Heft 1, Kreis Sternberg*. Halle.
- DYJOR S., 1969. *Budowa geologiczna zaburzonej glacitektonicznie strefy Mirostowic koło Żar (Ziemia Lubuska)*. Acta Univ. Vratisl. 86, Pr. Geol.-Min. 3: 3–58.
- GONTASZEWSKA A., KRAIŃSKI A., 2010. „*Consolidierte Grünberger Gruben*“ – zarys historii. [W:] *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury* 3. Ofic. Wyd. Polit. Wr. Wrocław.
- GONTASZEWSKA A., 2011. *The remains of lignite mining in Zielona Góra*. Mat. Konf.: 11. Altbergbau – Kolloquium. VGE Verlag GmbH. Essen.

- GONTASZEWSKA A., 2015. *Eksploracja węgla brunatnego w regionie lubuskim*. [W:] Greinert A., (red.) *Wydobycie węgla brunatnego i rekultywacja terenów pogórnicznych w regionie lubuskim*. Ofic. Wyd. Uniw. Zielonog. Zielona Góra.
- GUMPRECHT A., 1952. *Zasady górnictwa węgla brunatnego*. Państw. Wyd. Tech. Katowice.
- JAROS J., 1984. *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*. Śląski Inst. Nauk. Katowice.
- KLÖDEN K. F., 1829. *Beiträge zur mineralogischen und geognostischen Kenntniß der Mark Brandenburg*, 2. Berlin.
- KUPETZ M., 1997. *Geologischer Bau und Genese der Stauchendermoräne Muskauer Faltenbogen*. Brandenburgische Geowiss. Beitr., 4, 2: 1–20.
- MARKIEWICZ A., WINNICKI J., 2007. *Morfotektonika Wału Trzebnickiego (Śląskiego)*. Zesz. Nauk. Uniw. Zielonog., 134: 113–131.
- MOJSKI J.E., 2005. *Ziemie polskie w czwartorzędzie. Zarys morfogenezy*. Państw. Inst. Geol. Warszawa.
- PIETZSCH K., 1925. *Die Braunkohlen Deutschlands*. Gebrüder Bornträger Vlg. Berlin.
- PLETTNER F., 1852. *Die Braunkohle In der Mark Brandenburg Ihre Verbreitung und Lagerung*. Verlag Wilhelm Hertz. Berlin.
- POBORSKI CZ., 1949. *Zaleganie złóż i kopalnictwo węgla brunatnego w zachodniej Polsce*. [W:] Zwierzycki J. (red.) *Węgiel brunatny w Zachodniej Polsce*. Oddz. Wydawnictw Gł. Inst. Paliw Naturalnych. Katowice.
- SPERLING D., 2004. *Historisches Wörterbuch zum Braunkohlenbergbau und zum Bergrecht*. Förderverein Kulturlandschaft Niederlausitz e.V. Cottbus.
- SUSZYŃSKI K., 1946. *Węgiel brunatny w planie 3letnim*. Przegl. Górn. 1-4: 33–39.
- URBAŃSKI K., 2002. *Deformacje glacytektoniczne na Ziemi Lubuskiej*. Zesz. Nauk. Uniw. Zielonog., 129: 158–173.
- URBAŃSKI K., 2007. *Łuk Mużakowa jako złożona struktura glacytektoniczna*. Zesz. Nauk. Uniw. Zielonog., 134: 179–190.
- ZDANOWICZ W., 2010. *60 lat Kopalni Węgla Brunatnego Sieniawa*. Sieniawa.
- ŻABA J. 1978. *Historia eksploatacji surowców mineralnych*. [W:] Kozłowski S. (red.) *Surowce mineralne Ziemi Lubuskiej*. Wyd. Geol. Warszawa.

Materiały Archiwum Państwowego w Zielonej Górze

- Otwarcie bilansu oraz plan zaopatrzenia i opisy kop. Cybinka. Kopalnia Węgla Brunatnego w Ośnie Lubuskim, sygn. 410/1.
- Dokumentacja techniczna, akta odnośnie uruchomienia kopalni Smogóry oraz Długoszyn. Kopalnia Węgla Brunatnego w Ośnie Lubuskim, sygn. 410/3.
- Dokumentacja techniczna. Kopalnia Węgla Brunatnego w Ośnie Lubuskim, sygn. 410/4.
- Akta kopalni i brykietowni w Smogórach oraz inne akta organizacyjne. Kopalnia Węgla Brunatnego w Ośnie Lubuskim, sygn. 410/5.
- Założenie do uruchomienia nieczynnej poniemieckiej kopalni Długoszyn. Kopalnia Węgla Brunatnego „Sieniawa” w Sieniawie Lubuskiej, sygn. 2099/430.
- Dokumentacja geologiczna złoża węgla brunatnego kopalni Smogóry w Smogórach, Kopalnia Węgla Brunatnego „Sieniawa” w Sieniawie Lubuskiej, sygn. 2099/845.
- Bilans zasobów węgla brunatnego, Kopalnia Węgla Brunatnego „Sieniawa” w Sieniawie Lubuskiej, sygn. 2099/964.

Materiały Landeshauptarchiv Sachsen-Anhalt

- Abschrift der Bestätigungsurkunde über die Teilung des Braunkohlenbergwerks "Vereinigte Zielenziger Kohlenwerke" bei Zielenzig in die Bergwerke "Braunkohlenbergwerk Wandern" und "Braunkohlenbergwerk Langenfeld". Aktennotiz betr. des Übergangs in das Eigentum der Anhaltischen Kohlenwerke AG, Halle/S. F 38, XVa L Nr. 227.
- Berechtsame der Braunkohlen- und Alauntonnutzung "Fannys Glück" bei Schermeisel, Kr. Ost-Sternberg F 38, XVa F Nr. 36.
- Berechtsame der Braunkohlennutzung "Bergsegen" bei Schmagorei, Kr. Sternberg F 38, XVa R Nr. 16.
- Berechtsame der Braunkohlennutzung "Carl" bei Schmagorei, Kr. Sternberg F 38, XVa C Nr. 25.
- Berechtsame des Braunkohlenbergwerks "Gute Hoffnung" bei Trebow F 38, XVa G Nr. 78.
- Berechtsame der Braunkohlennutzung "Kunigunde" bei Langenfeld F 38, XVa K Nr. 10.
- Berechtsame der Braunkohlennutzung "Oscar" bei Schmagorei Kr. Weststernberg F 38, XVa O Nr. 11.
- Berechtsame des konsolidierten Braunkohlenbergwerks „Kohlenwerke Schermeisel“ bei Schermeisel. F 38, XVa K Nr. 243.
- Konsolidationsriss von den Braunkohlengruben "Eduard", "Franz", "Hermann", "Ferdinandsglück" und "Kunigunde" bei Langenfeld und Heinersdorf unter dem Namen "Eduard" F 38, XVa E Nr. 15, Bl. 1.
- Konsolidation der Braunkohlengruben "Bergsegen", "Carl", "Ferdinand" und "Rudolph" bei Schmagorei unter dem Namen "Carlsglück" F 38, XVa C Nr. 103.
- Konsolidation der Braunkohlengruben "Oscars Segen", "Heleneskrone", "Gneist", "Elisabeths Ruhe", "Adolphs Wille", "Simson", "Louis Hoffnung", "Azur", "Amor", "Tobias", "Deutschland", "Hans", "Waldemar", "Johanna", "Charlotte" und "Carl" bei Klein Kirschbaum, Drossen und Schmagorei unter dem Namen "Borussia" F 38, XVa B Nr. 168.
- Konsolidation der Braunkohlengruben "Phönix", "Vulcan" und "Clara" bei Zielenzig (heute: Sulecin) unter dem Namen "Phönix" F 38, XVa P Nr. 16.
- Situationsriss zur Konsolidation der Braunkohlengruben "Consolidierte Carlsglück", "Paulus", "Raimund", "Curt", "Kronprinz", "Großvater", "Hübsch", "Brav", "Bismark", "Roon", "Moltke", "Virchow", "Oscar", "Hugosfeld", "Skalitz", "Nachod" und "Clärchen" unter dem Namen "Grube Oskar" bei Schmagorei F 38, XVa O Nr. 72, Bl. 27.

OUTLINE OF THE HISTORY OF LIGNITE MINING IN THE AREA OF OŚNO LUBUSKIE AND SUŁĘCIN (WEST POLAND)

The paper presents the history of lignite mining in the north west part of Ziemia Lubuska (Western Poland), in the region of Ośno Lubuskie and Sułęcín. It describes underground mining in complicated geological conditions (glaciotectionic deformations). The paper is based on remaining German archival materials (Main Mining Office) as well as Polish materials. The paper briefly describes the discovery of lignite deposits in the nineteenth century and provides a detailed history of the largest mines in the region, i.e. "Oscar" and "Borussia" in Smogóry, and "Eduard" in Długoszyn, and and briefly discusses the remainder of the mines. The paper is supplemented with historical maps showing the locations of the mines and presents the available technical and statistical data.